

FONETIKA ITALŠTINY

JAN RADIMSKÝ

KAROLINUM

Fonetika italštiny

Jan Radimský

Recenzovali:

prof. PhDr. Sylva Hamplová, CSc.

doc. Mgr. Pavel Štichauer, Ph.D.

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2018

© Jan Radimský, 2018

Kniha byla vydána s finanční podporou Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích – projekt GA FF/PM01/2017 „Fonetika italštiny“.

ISBN 978-80-246-3805-8

ISBN 978-80-246-3842-3 (online : pdf)

Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum 2018

www.karolinum.cz

ebooks@karolinum.cz

PODĚKOVÁNÍ

Za pečlivé pročtení rukopisu, cenné kritické připomínky a inspirativní diskuse bych rád poděkoval Sylvě Hamplové, Tomáši Dubědovi a Pavlu Štichauerovi. Bez jejich obětavé pomoci by tato kniha stěží mohla vzniknout. Poděkování za pomoc s korekturou patří také Fabiovi Ripamontimu. Za omyly a některé nevyhnutelné kompromisy nese plnou odpovědnost autor.

J. R.

OBSAH

Předmluva	9
Přehled symbolů transkripce IPA pro italštinu	12
1. SOUČASNÁ ITALŠTINA A JEJÍ ZVUKOVÉ PODOBY	15
1.1 Koncept standardní zvukové podoby	15
1.2 Vývoj standardní italštiny	16
1.3 Současný stav	19
1.4 Fonetická transkripce	22
2. SEGMENTÁLNÍ FONETIKA	27
2.1 Nejmenší segmenty mluvené řeči: hlásky a fonémy	27
2.2 Souhlásky, samohlásky a dvojhlásky	30
2.3 Souhlásky	32
2.3.1 Přehled italských souhlásek	32
2.3.2 Souhlásky okluzivní ústní	34
2.3.3 Souhlásky okluzivní nosové	36
2.3.4 Souhlásky frikativní	39
2.3.5 Souhlásky laterální	43
2.3.6 Afrikáty	44
2.3.7 Vibranta /r/	47
2.3.8 K výslovnosti souhlásek v regionálních varietách	49

2.4 Samohlásky	52
2.4.1 Přehled italských samohlásek	52
2.4.2 Vysoké samohlásky	54
2.4.3 Středové samohlásky	55
2.4.4 Nízke samohlásky	59
2.4.5 Délka samohlásek (kvantita)	59
2.5 Aproximanty centrální	65
2.5.1 Status centrálních aproximant v neutrální italské výslovnosti	65
2.5.2 Rámcová pravidla distribuce centrálních aproximant	68
2.5.3 Distribuce aproximanty /j/	71
2.5.4 Distribuce aproximanty /w/	75
2.5.5 Kombinace vysokých samohlásek a aproximant	76
2.6 Struktura slabiky	77
3. PŘÍZVUK	83
3.1 Charakter přízvuku v italštině	83
3.2 Postavení hlavního přízvuku	85
3.3 Vedlejší přízvuk	91
3.4 Přízvuk v konstruovaných slovech	96
3.5 Realizace přízvuku v souvislé promluvě – přízvukový takt	101
4. SANDHI	105
4.1 Přehled sandhi v italštině	105
4.2 Fonosyntaktické zdvojení	107
4.3 Elize	111
4.4 Apokopa	117
4.5 Epiteze	120
5. INTONACE	123
5.1 K popisu italské intonace	123
5.2 Základní intonační modely	125
5.3 Větný důraz	129
Bibliografie	133
Studie	133
Slovníky, korpusy a databáze	136

Přílohy	139
Příloha 1 – výslovnost [s/z]	139
Příloha 2 – Kvalita středových vokálů v přízvučných sufixech.	140
Příloha 3 – Nepřízvučné konfixy ve slovníku Zingarelli (2011)	143
Italsko-český slovníček termínů	147

PŘEDMLUVA

Zvukové podobě velkých románských jazyků bylo v českém prostředí věnováno několik recentních příruček – pro španělštinu např. Bartoš (1999), Králová-Kullová (1998) a zejména Čermák (2015); pro francouzštinu Dohalská & Schulzová (2003) nebo Duběda (2012), pro portugalštinu Tláškal (2006). Stranou zájmu však dlouhodobě stojí italština: její fonetice jsou věnována pouze skripta Jaroslavy Pačesové (1973, v novějších edicích 1980, 1992 a 1998), která však svou koncepcí, rozsahem a (ne)aktuálností již nevyhovují ani jako odborná příručka, ani jako vysokoškolská učebnice. Přípravovaná kniha si klade za cíl tuto bibliografickou mezeru zaplnit. Záměrem autora je poskytnout komplexní popis současné standardní a neutrální italské výslovnosti s přihlédnutím k hlavním výslovnostem tzv. regionálním a poukázat také na důležité rozdíly oproti zvukové stránce češtiny.

Výrazným specifickým ve srovnání s jinými velkými evropskými jazyky je, že existence uznávané či prestižní zvukové podoby je ve fonetických popisech tohoto jazyka často zpochybňována. Autoři fonetických studií explicitně upozorňují, že současná italština má řadu regionálních výslovností, přičemž žádnou z nich nelze chápat jako standardní. Někteří (jako třeba Mioni, 2007: 104) dokonce soudí, že standardní fonetická podoba není v italštině vlastně ani třeba. Tato situace má své historické důvody a otevírá také řadu teoretických i ryze praktických otázek souvisejících se vztahem standardní italštiny a italských dialektů v současnosti. Italština totiž vznikla v pozdním středověku jako jazyk literární a až do druhé poloviny 19. století mluvili italsky pravdě-

podobně jen lidé gramotní, takže v okamžiku bezprostředně po politickém sjednocení Itálie (1861) se byl schopen italsky domluvit jen zlomek obyvatel nově konstituovaného Italského království. Také v následujících sto letech se však znalost italštiny rozšiřovala téměř výhradně skrz psaný projev. Výsledkem je stav, kdy i dnešní rodilí mluvčí užívají ve výslovnosti výhradně některou z tzv. „regionálních“ italských výslovností. Vedle nich existuje víceméně umělá výslovnost „standardní“, postavená na doporučení ortoepických příruček (např. Bertoni-Ugolini, 1939; Camilli-Fiorelli, 1965; Tagliavini, 1965 nebo Canepari, 1979) a nejnovější prameny pak hovoří také o italské výslovnosti „neutrální“, v níž se mísí prvky ortoepické a regionální výslovnosti tak, aby výsledný dojem byl ze sociolingvistického hlediska konotován neutrálně či pozitivně. Dosaďné české psané práce o italské výslovnosti (Pačesová, 1998; resp. pasáže o výslovnosti v Hamplové, 2004) tuto problematiku přehlížely a soustředily se především na stručný popis výslovnosti ortoepické, která je však v praxi spíše hypotetickým konstruktem.

Předkládaná příručka pokrývá všechny hlavní oblasti zvukového popisu jazyka, tj. italský hláskový systém (souhlásky, samohlásky, centrální aproxi-manty, délka samohlásek, fonologická relevance jednotlivých hlásek v italštině standardní a neutrální), realizaci souhláskových a samohláskových skupin (hiáty, diftongy, geminace a spontánní geminace souhlásek, struktura slabiky), suprasegmentální stránku zvukového projevu (přízvuk, větný důraz, intonace) a sandhiové jevy (fonosyntaktické zdvojení, elize a apokopa). Zvláštní pozornost je věnována mimo jiné souvislosti morfologické struktury slov s umístěním přízvuku. Text je kritickou syntézou současných i starších studií o italské výslovnosti na pozadí současných obecně fonetických poznatků (v češtině zejm. Ashby – Maidment, 2015). Ve sporných otázkách týkajících se způsobu realizace hlásek a hláskových skupin provádí autor srovnání doporučené, resp. neutrální nebo tolerované výslovnosti na centrální slovní zásobě tak, jak ji zachycují transkripcie ve velkých slovnících současné italštiny, jako je DiPI (2012–2015), Zingarelli (2011) nebo Gradit (1999). Tam, kde kolísající fonetické jevy do jisté míry korelují s psanou podobou jazyka (např. elize a apokopa), ověřuje autor tendence v současném úzu na korpusu ItWac.

Fonetika italštiny je příručka určená českým lingvistům, jazykovým profesionálům (učitelům, tlumočnickům, apod.) a využijí ji také vysokoškolští studenti italianistiky, pro které adekvátní studijní materiál v češtině zatím chyběl. Studenty je však třeba upozornit, že na rozdíl od obdobných příruček věnovaných fonetice jiných románských jazyků neobsahuje tato kniha výkladové pasáže

o základech obecné a české fonetiky a fonologie, které jsou obvyklou součástí kurzů úvodu do fonetiky na vysokých školách. Zařazovat tato témata se nezdálo účelné, protože jsou brilantně pokryta v jiných snadno dostupných příručkách jako například *Úvod do obecné fonetiky* (Ashby – Maidment, 2015), *Fonetika a fonologie* (Krčmová M., 2007) nebo *Fonetika a fonologie češtiny* (Palková, 1997).

PŘEHLED SYMBOLŮ TRANSKRIPCE IPA PRO ITALŠTINU

Samohlásky

Foném	Hlásky	Popis	Pravopis	Příklad
/i/	[i]	přední (=palatální) zavřená	<i>i</i>	<i>pino</i> ['pi:no]
/e/	[e]	přední (=palatální) polozavřená	<i>e</i>	<i>bere</i> ['be:re]
/ɛ/	[ɛ]	přední (=palatální) polootevřená	<i>e</i>	<i>bene</i> ['be:ne]
/a/	[a]	střední (=prepalatální) otevřená	<i>a</i>	<i>tana</i> ['ta:na]
/ɔ/	[ɔ]	zadní (=velární) polootevřená	<i>o</i>	<i>poco</i> ['po:ko]
/o/	[o]	zadní (=velární) polozavřená	<i>o</i>	<i>ponte</i> ['ponte]
/u/	[u]	zadní (=velární) zavřená	<i>u</i>	<i>cura</i> ['ku:ra]

Souhlásky

Foném	Hlásky	Popis	Pravopis	Příklad
/p/	[p]	neznělá bilabiální okluziva ústní	<i>p</i>	<i>palla</i> ['palla]
/b/	[b]	znělá bilabiální okluziva ústní	<i>b</i>	<i>bello</i> ['bello]
/m/	[m]	znělá bilabiální okluziva nosová	<i>m</i>	<i>mamma</i> ['mamma]
/t/	[t]	neznělá alveolární okluziva ústní	<i>t</i>	<i>tela</i> ['te:la]

/d/	[d]	znělá alveolární okluziva ústní	<i>d</i>	<i>donna</i> ['donna]
/n/	[n]	znělá alveolární okluziva nosová	<i>n</i>	<i>nonno</i> ['nonno]
	[ɲ]	znělá velární okluziva nosová	<i>n</i>	<i>banca</i> ['banʎa]
	[m]	znělá labiodentální okluziva nosová	<i>n</i>	<i>anfiteatro</i> [anʎite'atro]
/ɲ/	[ɲ]	znělá palatální okluziva nosová	<i>gn</i>	<i>gnocchi</i> ['ɲokki]
/k/	[k]	neznělá velární okluziva ústní	<i>c</i> (+vše kromě <i>e, i</i>) <i>ch</i> (+ <i>e, i</i>) <i>q</i> (+ <i>u</i>)	<i>cassa</i> ['kassa] <i>crisi</i> ['kri:si] <i>che</i> [ke] <i>quattro</i> ['kwattro]
/g/	[g]	znělá velární okluziva ústní	<i>g</i> (+vše kromě <i>e, i</i>) <i>gh</i> (+ <i>e, i</i>)	<i>gatto</i> ['gatto] <i>gridare</i> [gri'da:re] <i>ghetto</i> ['getto]
/ts/	[ts]	neznělá alveolární afrikáta ústní	<i>z</i>	<i>forza</i> ['fortsa]
/dz/	[dz]	znělá alveolární afrikáta ústní	<i>z</i>	<i>zero</i> ['dʒe:ro]
/tʃ/	[tʃ]	neznělá postalveolární afrikáta ústní	<i>c</i> (+ <i>e, i</i>) <i>ci</i> (+ <i>a, o, u</i> , výjimečně <i>e</i>)	<i>cena</i> ['ʃe:na] <i>arancia</i> [a'ranʎa] <i>cielo</i> ['ʃe:lo]
/dʒ/	[dʒ]	znělá postalveolární afrikáta ústní	<i>g</i> (+ <i>e, i</i>) <i>gi</i> (+ <i>a, o, u</i>)	<i>giro</i> ['dʒi:ro] <i>giallo</i> ['dʒallo]
/f/	[f]	neznělá labiodentální frikativa ústní	<i>f</i>	<i>fare</i> ['fa:re]
/v/	[v]	znělá labiodentální frikativa ústní	<i>v</i>	<i>velo</i> ['ve:lo]
/s/	[s]	neznělá alveolární frikativa ústní	<i>s</i>	<i>sera</i> ['se:ra] <i>casa</i> ['ka:sa]
	[z]	znělá alveolární frikativa ústní	<i>s</i>	<i>smettere</i> [zmettere] <i>casa</i> ['ka:za]
/ʃ/	[ʃ]	neznělá postalveolární frikativa ústní	<i>sc</i> (+ <i>e, i</i>) <i>sci</i> (+ <i>a, o, u</i> , výjimečně <i>e</i>)	<i>scena</i> ['ʃe:na] <i>sciarpa</i> ['ʃarpa] <i>scienza</i> ['ʃentsa]
/l/	[l]	znělá alveolární laterála ústní	<i>l</i>	<i>luna</i> ['lu:na]
/ʎ/	[ʎ]	znělá palatální laterála ústní	<i>gl</i> (+ <i>i</i>) <i>gli</i> (+ <i>a, e</i> , <i>o, u</i>)	<i>gli</i> [ʎi] <i>biglietto</i> [biʎ'ʎetto]

/r/	[r]	znělá alveolární vibranta ústní	<i>r</i>	<i>rana</i> ['ra:na]
/j/	[j]	znělá palatální aproximanta ústní (polosouhláska)	<i>i</i>	<i>fiamma</i> ['fjamma]
	[i̯]	znělá palatální aproximanta ústní (polosamohláska)	<i>i</i>	<i>mai</i> ['mai] /'maj/
/w/	[w]	znělá velární aproximanta ústní (polosouhláska)	<i>u</i>	<i>uovo</i> ['wɔ:vo]
	[ɥ]	znělá velární aproximanta ústní (polosamohláska)	<i>u</i>	<i>autore</i> [aɥ'to:re] /aw'to:re/

Typografické a jazykové konvence

[aɥ'to:re] fonetická transkripce

/aw'to:re/ fonologická transkripce

<autóre> standardní grafický zápis s vyznačeným přízvukem (podle úzu italských slovníků)

autore standardní grafický zápis

Kontextově zapojená příjmení citovaných autorů a autorek jsou skloňována a přechylována podle pravidel české flexe. Kontextově nezapojená příjmení jsou v textu i v přehledu bibliografie ponechána v původní podobě.

1. SOUČASNÁ ITALŠTINA A JEJÍ ZVUKOVÉ PODOBY

1.1 KONCEPT STANDARDNÍ ZVUKOVÉ PODOBY

Zvuková podoba jazyka obvykle není jednotná, ale mění se v závislosti na řadě faktorů zejm. geografických (z jakého regionu mluvčí pocházejí) a sociálních (sociální postavení a vzdělání mluvčích, komunikační situace). Přesto ve fonetických popisech velkých evropských jazyků obvykle najdeme varietu či variety¹, které jsou považovány za prestižní a představují tak jakousi normu, na jejímž pozadí jsou ostatní možné výslovnosti vnímány jako „odchylky“. Pro britskou angličtinu je to tzv. *Received pronunciation* (RP), tedy výslovnost charakteristická pro vzdělané obyvatele jihovýchodní Anglie, která se zejm. v první polovině 20. století šířila díky sdělovacím prostředkům (BBC) a školství a stále je standardem či modelem, přinejmenším pro oficiální formální komunikaci (srov. Lepschy-Lepschy, 1995: 9–10). Výslovnostní standard moderní němčiny (*Standardlautung*) v podobě kodifikované slovníkem *Duden Aussprachewörterbuch* relativně věrně odráží výslovnost vzdělaných mluvčích a je považován za vzor pro výuku tohoto jazyka (Hall, 2003: 4–5). Ve francouzštině je za prestižní tradičně považována výslovnost pařížská a Walterová (1993: 224) uvádí, že v anketách prováděných v průběhu druhé poloviny dvacátého století

¹ Termín varieta označuje v lingvistice „verzi“ jazyka typickou pro určité území, pro určitou společenskou skupinu nebo plnící určitou funkci.

je zřejmé, jak výslovnost mluvčích z různých krajů Francie (i frankofonních regionů mimo Francii) postupně k pařížské výslovnosti konverguje.

Situace italštiny je v tomto směru odlišná, neboť existence uznávané či prestižní zvukové podoby je ve fonetických popisech tohoto jazyka často zpochybňována. Například Telmon (1993: 103) s odkazem na Canepariho fonetické studie explicitně upozorňuje, že současná italština má řadu regionálních výslovností, přičemž žádnou z nich nelze chápat jako standardní. Podobně Mioni (2007: 104) soudí, že standardní fonetická podoba italštiny neexistuje a není vlastně ani třeba. Tato situace tedy otevírá nejen řadu teoretických, ale i ryze praktických otázek souvisejících se vztahem standardní italštiny a italských dialektů v současnosti.

V následujících dvou oddílech se proto pokusíme stručně shrnout jednak historický vývoj italštiny a jednak současný vztah italštiny a italských dialektů, který je důležitým předpokladem pro jakýkoli popis italské výslovnosti.

1.2 VÝVOJ STANDARDNÍ ITALŠTINY

Italština se spolu s dalšími jazyky Apeninského poloostrova, označovanými až do 15. století souhrnně jako „italské lidové jazyky“ (*volgari italiani*, Marazzini, 2004: 13), vyvinula z lidové latiny, tj. z jazyka, kterým hovořili obyvatelé na území dnešní Itálie v posledních staletích Západořímské říše a po jejím rozpadu (r. 476). Jednotlivé *volgari* se mezi sebou značně lišily. To bylo dáno jednak tím, že ani sama lidová latina nebyla zdaleka jazykem jednotným,² navíc se podle všeho v různých částech poloostrova dál vyvíjela rozdílně. Má se za to, že k diferenciaci lidové latiny přispěly mimo jiné i různé *substráty*, tedy jazyky původního obyvatelstva, které se v jednotlivých regionech užívaly ještě před nástupem latiny: *volgari* by tak byly – zjednodušeně řečeno – pokračováním určité variety lidové latiny tak, jak ji přijali Keltové, Venetové, Etruskové, Oskové, Umbrové a další kmeny. Pro tuto tezi hovoří argument, že hranice dnešních italských dialektů se rámcově kryjí s hranicemi předrománského osídlení Apeninského poloostrova. Na druhou stranu by ale bylo nutné spolu s touto tezí přijmout také fakt, že vliv substrátových jazyků se projevil až s velkým časovým odstupem, řádově i několika staletí (Lepschy-Lepschy, 1995: 16–17).

² Nově k tomuto předpokladu viz Adams (2007).

Italské *volgari* měly primárně – a zpočátku výlučně – mluvenou podobu, pro psanou komunikaci se nadále užívala převážně latina. Nejstarší dochované písemné doklady v lidové řeči pocházejí z 10. století,³ o něco později se objevují i první významné literární památky ve *volgare*, a to zejména na Sicílii (tzv. Sicilská básnická škola okolo let 1230–1250) a v Toskánsku (zejm. básníci „sladkého nového stylu“ – it. *dolce stil novo* ve druhé polovině 13. století). Právě literatura bude hrát v procesu utváření budoucí standardní italštiny zásadní roli. Počátkem 14. století (it. *Trecento*) vzniká veršovaný duchovní epos *Božská komedie* (it. *Commedia*) Danta Alighieriho, v polovině 14. století pak soubor lyrických básní *Zpěvník* Francesca Petrarky (it. *Canzoniere*, pův. lat. titul *Rerum vulgarium fragmenta*) a prózou psaný *Dekameron* (*Decamerone*) Giovanniho Boccaccia. Tato tři díla mimořádných literárních kvalit psaná v toskánském *volgare* se v dalších staletích stala důležitým jazykovým vzorem pro literaturu v lidové řeči. Počátkem šestnáctého století (it. *Cinquecento*) se na Apeninském poloostrově rozběhla debata známá jako *Questione della lingua* („Spor o jazyk“), v jejímž centru stála otázka, jaká jazyková varieta se má nadále pro literární tvorbu používat. Převládlo stanovisko humanistického učenice Pietra Bemba, který prosazoval, aby se literárním jazykem stal – v jeho době již archaický – toskánský jazyk velkých trecentistů, zejm. Petrarky a Boccaccia. Taková volba byla v souladu s humanistickým ideálem návratu k pramenům a ke klasikům, jakkoli původním záměrem humanistů byl návrat ke vzdělanosti antické, tj. po jazykové stránce k latině a řečtině. Od této chvíle tedy stojí *italština*, literární jazyk založený na toskánském *volgare* čtrnáctého století, v opozici k ostatním lidovým jazykům užívaným na Apeninském poloostrově, které se nadále budou označovat za *italské dialekty*.

Z hlediska zkoumání zvukové podoby jazyka je podstatné, že italština vzniká jako jazyk literární, tedy primárně psaný. A tím také na dlouhou dobu zůstala, protože k tomu, aby se rozšířila jako univerzální komunikační jazyk na Apeninském poloostrově, nebyly vhodné podmínky. V první řadě zde chyběl jednotný státní útvar: k politickému sjednocení poloostrova a vzniku Italského království došlo teprve v roce 1861, do té doby nevznikla potřeba jednotného jazyka pro účely státní správy (pro srovnání: v sousední Francii byla francouzština uzákoněna jako státní jazyk již v roce 1539, kdy František I vydal ordonanci z *Villers-Coterêts*). Před rokem 1861 tedy nelze na území dnešní Itálie

³ Nejstarším obecně uznávaným italománským textem je krátký svědecký záznam zvaný *Placito capuano* z r. 960; spolu s o několik let mladšími obdobnými texty tvoří soubor dokladů nazývaných *Placiti campani*.

hovořit ani o jazykové politice, s výjimkou samotného Toskánska. V některých městech (Mantova, Milán, Urbino) se nicméně italština v úřední komunikaci užívala už od 15. století, zejména pro komunikaci se sousedními státy na poloostrově (Marazzini, 2004: 25). K rozšiřování (psané) italštiny a stabilizaci pravopisu významně přispěl knihtisk: už v 15. století se Benátky stávají významným evropským centrem knihtisku a od 16. století postupně narůstá podíl knih tištěných v italštině, zejm. na úkor latinských spisů. Vzniká profese korektora, zavádí se interpunkce a na konci 17. století jsou již stabilizovány grafické konvence podobné zvyklostem dnešním. Faktem zůstává, že knihy byly v této době výsadou početně omezených kulturních elit. Impulsem pro další šíření psané italštiny byl vznik masových médií, nejprve novin, které jsou zejm. od 19. století k dispozici stále širšímu publiku. Naopak v oblasti vzdělávání nehrála před sjednocením poloostrova italština zásadní roli: pro vyšší vzdělání se až do 18. století užívá výhradně latina, italština zde nefunguje ani jako komunikační prostředek, ani jako předmět studia – s výjimkou samotného Toskánska, kde vznikají katedry *volgare* již od *Cinquecenta* (Marazzini, 2004: 26).

Nově vzniklé Italské království je tedy v okamžiku sjednocení (1861) jazykově velmi různorodé. Pro mluvenou komunikaci se užívají dialekty, které se navzájem liší bezmála tak, jako jednotlivé románské jazyky mezi sebou, takže si mluvíci ze vzdálenějších oblastí nerozumějí. Italština je jazykem především psaným, s bohatou tradicí literární i filologickou⁴, ale postrádá stabilizovanou normu v oblasti gramatiky i lexika, není pro nikoho mateřským jazykem – dokonce ani v samotném Toskánsku, jehož dialekt se od italštiny již liší – a zejména není srozumitelná všem obyvatelům nového státu.⁵ Byla tedy – řečeno s nadsázkou – vlastně mrtvým jazykem (Lepschy-Lepschy, 1995: 20). Teprve

⁴ Svědčí o tom např. rozsáhlý slovník *Vocabolario degli Accademici della Crusca*, vydaný v roce 1612, který byl jedním z prvních velkých slovníků moderních jazyků.

⁵ Podle dochovaných písemných dokladů lze soudit, že i v období mezi 16.–19. stoletím je schopno se určité procento obyvatel Apeninského poloostrova z nižších vrstev dorozumět italsky, znalost italštiny se však zdá být podmíněna gramotností (Marazzini, 2004: 32–35). Tullio De Mauro se ve své *Storia linguistica dell'Italia unita* (1963) pokusil odhadnout stupeň rozšíření italštiny na Apeninském poloostrově v okamžiku bezprostředně po politickém sjednocení (1861) a došel k překvapivému zjištění: zdá se, že pouhých 2,5% obyvatel nově konstituovaného Italského království bylo schopno se domluvit italsky (cf. Marazzini, 2002: 30). Mioni (2007: 102) dodává, že až do začátku 20. století neměli ani vzdělání lidé na venkově potřebu mluvit italsky. V dialektu probíhalo obvykle i kázání v kostele; učitelé ve škole sice mluvili italsky, ale italštinu se učili na *Istituto magistrale* a pak se obvykle vraceli do rodného kraje, takže jejich italština uchovala ve výslovnosti výrazné regionální rysy. Mluvená podoba italštiny tak po dlouhou dobu byla spíše výsledkem převodu psaného jazyka do mluvené podoby, nežli autentickým mluveným jazykem.

ve sjednocené Itálii se v relativně krátké době rodí tzv. „standardní italština“ (*italiano standard*) a poprvé se rozšiřuje masově i jako jazyk mluvený. Mezi hlavní faktory šíření standardní italštiny se obvykle uvádí – vedle státní správy – zejména školství (povinná školní docházka) a ekonomicky podmíněná migrace, spojená s urbanizací a vznikem velkých průmyslových center na severu poloostrova. Velkou roli hrála také vojenská služba, zejména za první světové války, kdy se na frontě setkávali Italové z různých regionů, a italština byla jedinou možností vzájemné komunikace. Pro mluvenou podobu jazyka mělo velký význam zavedení pravidelného rozhlasového a později i televizního vysílání (cf. Marazzini, 2002: 30).

Současně však nadále působí některé síly proti unifikaci standardní italštiny. I ve sjednocené Itálii přetrvává polycentrismus, jaký v jiných evropských zemích obvykle nenajdeme. Jazykovým centrem země je tradičně Toskánsko, politickým centrem nového Italského království byl nejprve piemontský Turín (1861–1865), pak krátce Florencie (1865–1871) a nakonec Řím, ekonomické centrum země však leží na severu v tzv. průmyslovém trojúhelníku tvořeném městy Milán, Turín a Janov, což má vliv na stále rostoucí prestiž severoitalské variety mluvené italštiny.

Z uvedeného historického přehledu vyplývá jeden podstatný závěr: zatímco psaná podoba standardní italštiny je dnes, tedy 150 let po sjednocení poloostrova, *relativně* stabilizovaná, mluvená podoba je dosud silně ovlivňována substrátem jednotlivých dialektů, jejichž fonologické systémy se od italštiny nezdá-liší. Mioni (2007: 103) uvádí, že v důsledku substrátového vlivu dialektů má současná mluvená italština kolem dvaceti různých fonologických systémů, nlehdě na množství modelů intonačních.

1.3 SOUČASNÝ STAV

Vztah mezi současnou standardní italštinou a italskými dialekty názorně ilustrovali Lepschyová-Lepschy (1995: 9–15) na modelovém příkladu věty, která by ve standardní italštině zněla: *andate a casa, ragazzi* („běžte domů, kluci“). Autoři tu s odkazem na studie G. Pellegriniho soudí, že modelový mluvčí – kterým je v daném případě venkovan z oblasti Benátska – může daný obsah vyjádřit různými jazykovými prostředky na ose italština – benátský dialekt, přičemž z plynulé škály těchto variet vybírají následující čtyři hlavní typy: (a) národní jazyk, tj. standardní italština; (b) lokální varieta národního jazyka,

tj. regionální italština; (c) interdialekt, tj. obecnější varieta místního dialektu; (d) lokální dialekt. Uvedená věta by pak v mluvené podobě jednotlivých variet mohla znít následovně:

- a) [an'da:te a k'ka:sa ra'gattsi]
- b) [an'da:te a 'ka:za ra'ga:si]
- c) [nde 'ka:za 'to:zi]
- d) [ve 'ka:za 'tu:zi]

(Podle Lepschy-Lepschy, 1995: 9–15⁶)

Z příkladů je zřejmé, že mezi dialektem (c-d) a italštinou (a-b) vede výrazná hranice v oblasti výběru lexika, resp. v oblasti gramatické, jakkoli jde o zjednodušenou modelovou situaci.⁷ Z fonetického hlediska je zajímavé, že se mezi sebou liší také obě variety dialektální (přítomnost, resp. nepřítomnost metafoneze⁸). Pro diskusi o fonetické podobě současné italštiny je nicméně podstatný komentář autorů k prvním dvěma varietám, které mají představovat italštinu standardní a regionální. Lepschyová-Lepschy (1995: 12) si totiž kladou otázku, zda standardní varieta (a) není jen jakýmsi teoretickým konstruktem opřeným o italštinu vzdělaných florentinů (*fiorentino colto*), neboť řada rysů toskánské výslovnosti, jako je neznělá výslovnost afrikát v iniciální pozici (*zio* – [ʔsio]), neznělá výslovnost intervokalických sykavek (*casa* – [ʔka:sa]) nebo fonosyntaktické zdvojení (*a casa* – [a k'ka:sa]), se v severní Itálii ve skutečnosti neužívají, nejsou ani vnímány jako vzor standardní výslovnosti, ale mohou naopak působit cize a strojeně. Výslovnostní „standard“ v příkladu a) se tedy neopírá o úzus žádné skupiny rodilých mluvčích (ani vzdělaných Toskánců, jejichž mluva odpovídá regionální toskánské italštině), ale vychází z vědomé snahy respektovat doporučení ortoepických příruček.

Skutečně *deskriptivní* studium výslovnosti standardní italštiny, které si klade za cíl popsat způsob, jakým Italové – rodilí mluvčí – italštinu vyslovují, musí tedy vycházet z faktu, že v autentickém úzu existují jen regionální výslovnosti typu (b). Jiná situace nastane, pokud zaujmeme postoj *preskriptivní* a budeme hledat odpověď na otázku, jak by výslovnost vypadat *měla* např. při výuce ital-

⁶ Na rozdíl od citovaného zdroje je v příkladech použita transkripce API.

⁷ Autoři uvádějí, že si lze představit i různé jiné přechodové varianty s variabilním lexikálním obsazením typu [an'da:te a 'ka:za 'tu:zi] nebo [ʔve ka:za ra'ga:ttsi].

⁸ Tedy opozice mezi [ʔto:zi] a [ʔtu:zi] – při metafonezi přebírají středové samohlásky výšku samohlásky z následující slabiky, takže v daném případě se středové [o] ve slově [ʔto:zi] mění na vysoké [u] vlivem vysokého [i] v následující slabice.